

Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/
Journal of Travel and Hospitality Business
Cilt/Vol:21(2),Yıl/ Year:2024 ss/pp,447-468
Gönderim Tarihi/ Received: 06.10.2023
Kabul Tarihi /Accepted: 30.07.2024
DOI: 10.24010/soid.1372486

Araştırma Makalesi/ Research Article

Turist Perspektifinden Apiturizm: Rehberli Turlara İlişkin Ziyaretçi Yorumlarının İncelenmesi*

Apitourism Through the Perspective of Tourists: An Evaluation of Visitor Comments on Guided Tours

Doç.Dr. Nermin AYAZ DÖNMEZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Turizm Fakültesi

E-posta: nerminayaz@mu.edu.tr

Öz

Apiturizm, arıcılık ve turizmin bir araya geldiği bir turizm türüdür. Bu çalışmanın temel amacı, dünya çapında arı kovanları, apiturizm çiftlikleri, apiturizm işletmeleri ve müze ziyaretçilerinin apiturizm faaliyetleri ile ilgili deneyimlerine ve rehberlerle ilgili görüşlerine odaklanarak yorumları incelemektir. Seyahat deneyimlerinin ve yorumlarının geniş bir kitleye ulaştığı platform olan TripAdvisor'daki 495 yorum üzerinden içerik analizi yapılarak analiz sonucunda 5 tema, 21 kategori ve 655 kod elde edilmiştir. Sonuç olarak turlar arı davranışlarını gözlemlemek, arı ürünleri hakkında bilgi edinmek, arılarla etkileşimde bulunmak, bal toplamak, balmumu ürünleri oluşturmak, bal tatmak, koruyucu giysiler giymek, arı kovanlarını gözlemlemek ve video sunumlarını izlemek gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Apiturizm faaliyetlerini deneyimlemek turistlerde daha olumlu etki bırakmaktadır. Apiturizm rehberlerinin arı biyolojisi hakkında bilgili, eğlenceli, misafirperver, işine tutkulu ve yabancı dil konusunda yetkin olduğu anlaşılmaktadır. Ziyaretçiler rehberlerin bu alandaki uzmanlıklarını *arı apoloğu, yürüyen ansiklopedi, arı doktoru, dipsiz zenginlik ve arı büyücüsü* gibi ifadelerle dile getirmiştir. Türkiye'de apiturizm faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik öneriler arasında arıcılara, turist rehberlerine ve seyahat acentelerine yönelik sertifika programlarının başlatılması ve rehberlerin bu alanda uzmanlaşmasının teşvik edilmesi yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Apiturizm, Turist rehberi, Arı turizmi, Bal turizmi, TripAdvisor

Abstract

Apitourism is a type of tourism that combines beekeeping and tourism. The primary objective of this study is to investigate the reviews of tourists who visit apiaries, apitourism farms, apitourism businesses, and museums worldwide, focusing on their experiences with apitourism activities and guides. A content analysis was conducted on 495 reviews from TripAdvisor, a platform where travel experiences and comments reach a broad traveller. The analysis yielded five themes, 21 categories, and 655 codes. As a result, tours include activities such as observing bee behavior, learning about bee products, interacting with bees, collecting honey, creating beeswax products, tasting honey, wearing protective clothing, observing beehives, and watching video presentations. Experiencing apitourism activities creates a more positive opinion in tourists. It is understood that apitourism guides are knowledgeable about bee biology, fun, hospitable, passionate about their job and proficient in foreign languages. Visitors expressed the guides' expertise in this field with expressions such as "bee apiologist", "walking encyclopedia", "bee doctor", "bottomless wealth" and "bee wizard". Suggestions for developing apitourism activities in Türkiye include starting certification programs for beekeepers, tourist guides and travel agencies and encouraging guides to specialize in this field.

Key Words: Apitourism, Tourist guide, Bee tourism, Honey tourism, TripAdvisor

* Çalışma, Ege 9th International Conference On Social Sciences (24Eylül2023) kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

Extended Summary

Purpose

Apitourism is a type of tourism that combines beekeeping and tourism. The primary objective of this study is to investigate the reviews of tourists who visit apiaries, apitourism farms, apitourism businesses, and museums worldwide, focusing on their experiences with apitourism activities and guides.

Background

TripAdvisor, a popular online platform for sharing and evaluating travel experiences, also includes comments written by apitourism visitors based on their own experiences. It is possible to describe this type of tourism, which is based on the relationship between bees and humans, as an area where beekeepers who practice apiculture (practices of raising honeybees and ensuring the continuity of colonies and colonies) and those who are curious about apiculture meet.

Türkiye ranks 5th in the world with 55 million tourist admissions by 2023, and 2nd in the world with 96344 tons of honey production in 2021. Türkiye is a country with high apitourism supply resources and potential. While beekeeping practices encourage the revitalization of economic and social life in rural areas, apitourism supports creating economic input, providing employment, preventing migration from rural areas, ensuring cultural socialization and socio-cultural development. In addition to these evaluations, increasing awareness of environmental protection, implementation of sustainable environmental approaches, and increasing awareness of protecting natural, historical and cultural heritage can be predicted as the positive effects of apitourism on rural development. Apitourism could direct the tourism intensity on the coastline to the countryside to a certain extent and thus stimulate the economic and social development in the countryside. In addition, it is possible that this alternative tourism type will provide an opportunity to improve the competitiveness of the destination and increase the added value of beekeeping products in the long term.

Method

This study is carried out with the aim of examining the comments of visitors who participated in apitourism activities in different geographies in the world, regarding apitourism activities and tourist guides. The scope of the research is on businesses, farms, apiaries, etc. that engage in apitourism activities in different countries of the world. It is limited to visitors' comments on the TripAdvisor website. Content analysis was conducted on 495 comments on TripAdvisor and 5 themes, 21 categories and 655 codes were obtained as a result of the analysis. ATLAS.Ti 2023 program, which is used in qualitative research, was used to classify and code the comments into themes and categories, determine their frequencies, and express them graphically.

Findings

It is understood that apitourism visitors were largely satisfied with their experience and 84.25% (n=417) evaluated their experience as excellent. Activities carried out in beekeeping farms include watching bee dance, learning bee products, contact with bees, honey harvest, beeswax making, honey tasting, wearing protective clothing and equipment, observing the hive, observing the queen-baby bee, and video presentation. The majority of the statements about the guides are that they are knowledgeable,

entertaining, hospitable and passionate about their job. While the tourists feel the guides' passion, devotion and respect for the bees, they also think that this is contagious and they state that the guides put their heart and soul into this job. In the stores of bee farms or businesses, bee products such as honey types, propolis, beeswax, royal jelly, as well as skin balm, lip balm, soap, etc. are sold. Visitors stated that what they bought was much better than the usual garbage food and therefore they bought more products. The majority of visitors recommended the apitours with the words "definitely, 100%, without hesitation, strongly recommend" and used the expressions "worth it", "worth the money" to further strengthen their recommendations. However, criticisms include honey types and ingredients (food allergies, etc.), failure to warn about not being able to carry honey with you on flights, and giving misleading information. It should be noted that positive feelings are in the majority. Before the tour, tension gives way to trust, the bee farm is completely child-friendly, the fear of bee stings is left behind, shipping facilities provide comfort, etc. Positive issues were also mentioned. It has been reported that the only concern during visits is the possibility of being stung by bees.

Results

As a result, tours include activities such as observing bee behavior, learning about bee products, interacting with bees, collecting honey, creating beeswax products, tasting honey, wearing protective clothing, observing beehives, and watching video presentations. Experiencing apitourism activities creates a more positive opinion in tourists. It is understood that apitourism guides are knowledgeable about bee biology, fun, hospitable, passionate about their job and proficient in foreign languages. Visitors expressed the guides' expertise in this field with expressions such as "bee apiologist", "walking encyclopedia", "bee doctor", "bottomless wealth" and "bee wizard". Suggestions for developing apitourism activities in Türkiye include starting certification programs for beekeepers, tourist guides and travel agencies and encouraging guides to specialize in this field.

1. Giriş

Çevrimiçi ortamda yapılan seyahat yorumları son yıllarda artış göstermektedir. İkinci nesil web tabanlı hizmetler, insanların bilgi paylaşımına olanak tanır ve tüketici tarafından oluşturulan içeriğe sahip olmasıyla karakterize edilir. TripAdvisor, gezginlerin seyahatlerini planlamak için diğer gezginlerin yorumlarına güvendiği veya en azından kararlarında tatmin edici bir şekilde yardımcı olabilecekleri fikrine dayanan bir web sitesidir (Miguens ve diğ. 2008:1). Chua ve Banerjee (2013:3) ve Bhardwaj ve diğ. (2018:591) TripAdvisor'da yapılan yorumların büyük ölçüde güvenilir olduğunu belirtmiştir. Seyahat deneyimlerini aktarma ve değerlendirme konusunda popüler bir çevrimiçi platform olan TripAdvisor'da, apiturizm ziyaretçilerinin kendi yazdıkları ve deneyime dayalı yorumları da yer almaktadır.

Arıcılık turizmi olarak da bilinen apiturizm, giderek daha fazla talep görmeye başlayan ve eşzamanlı olarak bilim dünyasının da ilgisini çeken bir turizm türüdür. Literatürde apiturizm konulu çalışmaların sağlık odaklı (Suna, 2019; Suligoj, 2021; Jovanovic ve diğ., 2023); kültür odaklı (Yonkova ve diğ., 2016; Rivera ve diğ., 2020; Suna, 2020; Topal, ve diğ., 2021; Şahin ve Aydın, 2021; Akyürek, 2022); kalkınma odaklı (Kılıç ve Gönenç Güler, 2020; Uzun ve diğ., 2022; Gonzalez-Arnedo ve diğ., 2022; Izquierdo-Gascon ve Rubio-Gil, 2022; Muğan Ertuğral ve diğ., 2022; gastronomi odaklı (Bekar ve diğ., 2017; Akar Şahingöz ve İnci, 2018; Baycar, 2022); eğitim odaklı (Madras-Majewska ve Majewski, 2013); destinasyon yönetimi odaklı (Oleynik ve Iaromenko, 2012; Wos, 2014; Grigorova ve diğ., 2016; Pantoja ve diğ., 2017; Suna, 2018; Beigi,

2018; Aliyeva ve diğ., 2019; Lemelin, 2019; Şeker, 2020; Çukur ve Çukur, 2021; Kılıç ve Gönenç Güler, 2021; Vladimirov, 2021; Alayande, 2021; Muhammad ve diğ., 2022; Fathi ve diğ., 2022; Pınar Koç ve Özgürel, 2023; Cabanas ve diğ., 2023; Pal ve Bhattacharya, 2023; Uzun ve diğ., 2024); sistematik tarama (Ayaz Dönmez, 2023); ürün odaklı (Arıkan Saltık ve diğ., 2019; Çukur ve Çukur, 2022; Ayaz Dönmez ve Helvacıoğlu, 2023; Eskander, 2024) olduğu görülmektedir. Arı dünyasını tanıma, ürünlerini tatma, kullanma ve arıcılık faaliyetlerini öğrenmeyi kapsayan bu turizm türü dünyanın birçok coğrafyasında mikro arı çiftlikleri, aile çiftlikleri, arı müzeleri vb. yerleri ziyaret şeklinde gerçekleşmektedir (Beigi, 2018:12; Vos, 2014:66-67). Temelinde arı ve insan ilişkisine dayanan bu turizm türünün apikültürü (balarısı yetiştirme, koloni ve kolonilerin devamlılığını sağlama uygulamaları) gerçekleştiren arıcılarla, apikültürü merak edenlerin bulunduğu bir alan olarak nitelendirmek mümkündür.

Dünya Turizm Örgütü 2023 yıl sonu verilerine göre Fransa, İspanya, Amerika ve İtalya'nın ardından 55 milyon turist kabulüyle Türkiye 5. sırada yer almaktadır (unwto.org). Türkiye, 2021 yılı dünya arı kovanı varlığı verilerine göre Hindistan ve Çin'den sonra 8.733 bin kovan ile 3. sırada, bal üretimi verilerine göre Çin'den sonra 96.344 ton üretim ile 2. sırada yer almaktadır (Burucu, 2023:2-3). Bu veriler ışığında Türkiye'nin apiturizm arz kaynaklarının ve potansiyelinin yüksek bir ülke olduğu söylenebilir. Mevcut arz zenginliğini avantaja dönüştürmek ve kırsal bölgede apiturizm olanaklarını arttırmak için atılacak adımlar araştırılması gereken bir konu olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın amacı, dünyanın farklı coğrafyalarındaki arılık, apiturizm çiftlikleri, apiturizm işletmeleri ve müzelerini ziyaret eden turistlerin, etkinliklere ve turist rehberlerine yönelik yorumlarını incelemektir. Çalışma, Türkiye'de apiturizm etkinlikleri gerçekleştiren ya da gerçekleştirmeyi tasarlayan çiftlik, müze vb. yatırımcılar, girişimciler için ilham verici olabilir. Ziyaretçi görüşlerinin bilinmesi, apiturizm alanında hizmet veren ya da vermeyi planlayan turist rehberleri, tur operatörleri ve seyahat acentalarının apiturizm ürünlerini konumlandırma ve tutundurma için kullanacakları stratejileri belirlemede ve en nihayetinde olumlu bir ziyaretçi deneyimi yaşanmasında fayda sağlayabilir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Apiturizm

Apiturizm, arıcılık ve turizmin bir araya geldiği bir turizm şeklidir. Arı kovanları, açık hava müzeleri ve arı müzelerine yapılan ziyaretler, bal üretim aşamalarının gözlemlenmesi, farklı bal tadımı, polen, bal mumu, arı keki, arı sütü gibi arı ürünlerinin satın alınması, canlı koloni gözlemi (Crane, 1999; Jovanovic ve diğ., 2023:82; Pantoja ve diğ., 2017:139; Vos, 2014:66-67) arı ürünleri satış mağazaları, apiterapi salonları, çiçek bahçeleri, bal yapım atölyeleri, workshoplar, eğitici etkinlikler (Suna, 2018:43), arı ve bal temalı konaklamalar, turlar, arıcılık ürünleri ile ilgili reçeteleri yapmayı ve tatmayı, tedavileri vb. içermektedir. Etimolojik olarak incelendiğinde apiturizm, Latince *Apis Mellifera* bal arısı anlamındaki kelime ile turizm kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir (Jovanovic ve diğ., 2023:82; Vos, 2014: 66-67). Turizm ve arıcılık faaliyetleri ve ürünlerini bir arada sunan apiturizm, arının ekosistemdeki biyoçeşitliliği korumasındaki rolünü anlamak, bilgi edinmek, yerel gastronomi ürünlerini tatmak ve yaparak deneyimlemek gibi sebeplerle gerçekleşmektedir (Ayaz Dönmez ve Helvacıoğlu, 2023:43) ve bu noktada apiturizm eğitimidir (Madras-Majewska, Majewski, 2013:152). Bu tanımlar ışığında arı ve arıcılıkla ilgili her şeyin, apiturizme konu olabileceği söylenebilir. Literatürde apiturizm ile aynı

anlamı içeren arı turizmi, arıcılık turizmi, bal turizmi ve yabancı literatürde ise honey tourism, bee tourism şeklinde kullanımlar mevcuttur.

Apikültür ve bal müzeleri birçok ülkede yaygındır (Crane, 1999) ve bu müzelerde arıcılık tarihi, geleneksel ve modern arıcılık yöntemleri, arıcılıkta kullanılan kıyafet ve ekipmanlar sergilenmekte ve arıcılığın tarihi gelişimi ekipmanlar üzerinden ifade edilmektedir (Wos, 2014:66; Şahin ve Aydın, 2021:463; Tol, 2018:18). Dünyadaki bazı arıcılık ve bal müzeleri Bee Museum of China/Çin, World's Bees Museum/Malezya, Ooty Beekeeping Museum/Hindistan, Lithuanian Museum of Ancient Beekeeping/ Litvanya, National Beekeeping Museum/Ukrayna şeklinde sıralanabilir. Türkiye'de Marmaris Balevi, Muğla Özel Arıcılık Müzesi, Çine Arıcılık Müzesi, Polonezköy Arıcılık Müzesi arıcılık temalı müzeler arasında yer almaktadır. Türkiye ve dünyadaki arıcılık müzelerinde arıcılıkla ilgili arkeolojik bulgular (arı fosilleri, arıcılıkla ilgili eski duvar yazıları ve sikkeler); geleneksel ve modern arıcılık ekipmanları (kovan, arıcı kıyafeti, bal hasat aparatları); arı serenleri, çadırlar; deneyimsel faaliyetler (bal hasadı, kovan gözlemeleme, arı dansı izleme); apiterapi uygulamaları (arı zehri uygulaması, apiinhale-kovan havası soluma vb.), arı ürünleri (arısütü, propolis, polen, bal vb.); arıların yumurta, larva, pupa aşamaları maketleri, arıcılıkla ilgili pul, para vb. anı belgesi; kütüphane, mağaza, kafe gibi birimler ve uygulamalar mevcuttur (Wongsiri ve diğ., 2000:20; Suligoj, 2021:370; Şahin ve Aydın, 2021:463; Topal ve diğ., 2021:1; Baycar, 2022:245).

Dünyada apiturizm uygulamaları incelendiğinde Slovenya hükümetinin *apiturizm mükemmellik sertifikası* ile hizmetlerin kontrolünü sağlama amaçlı merkez kurduğu (Arih ve Korosec, 2015:971); Arıcılar Birliği ile 2016 yılında girişimler planladığı; seyahat acentalarına, sağlıklı yaşam tatilinden bal tadımına kadar zengin, ilgi çeken ve eco içerikli düzenlemeleri sağladığı (Jovanovic ve diğ., 2023:82); köklü bir apikültür geçmişi olan ülkede apikültürü geliştirecek girişimlerin desteklendiği anlaşılmaktadır. Schouten ve diğ. (2019:4) kültürel arıcılığın yanında yabani bal hasadı yapılan Nepal'de dev Himalaya bal arısının ürettiği balı hasadı için 50 mt. yükseklikteki arı kovanlarına tırmanıldığı ve turistlerin bunun için 250-1000 USD arasında ücret ödediğini belirtmiştir. Kanada'daki bir otel, konukların arıcının evinde geceyi geçirebilecekleri, arıcılık faaliyetlerine katılabilecekleri ve bal temalı kahvaltının tadını çıkarabilecekleri bir *arı kovanı kaçamağı* tatil paketi sunmaktadır. Hırvatistan'da 100'den fazla arıcıya ev sahipliği yapan ve arı kovanı turları, bal tadımları ve arıcılık atölyeleri etkinlikleri olan bir ada bulunmaktadır. Ağırıklı olarak kırsalda gerçekleştiği bilinen apiturizm, kimi zaman bir metropolün merkezinde bile gerçekleşebilmektedir. Newyork'ta bir binanın çatı katında bulunan Waldorf Astoria's Rooftop isimli işletme tarafından sağlanan arı kovanlarını gözlemeleme etkinliği bu duruma örnek olabilmektedir. Lemelin (2019:3), apiturizmin dünya çapında 70'ten fazla arıcılık müzesini ziyaret etmekten, özel hayvanat bahçesi sergilerini veya tozlayıcı bahçeleri ziyarete, bilim etkinliklerine, arı/bal festivallerine katılmaya, arı safarilere, Şili'deki *La Ruta de la Miel* bal rotalarını keşfetmeye kadar çeşitlilik gösterdiğini ifade etmektedir.

Pınar Koç ve Özgürel (2023:2) apiturizmin sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, sosyo-psikolojik ve çevresel açıdan yarattığı olumlu etkileri nedeniyle özel ve ayrıcalıklı bir yerde bulunduğu değinmiştir. Arıcılık uygulamaları kırsal kesimde ekonomik ve sosyal yaşamın canlanmasını teşvik ederken (Eskander, 2024) apiturizm ekonomik girdi yaratma, istihdam sağlama, kırsaldan göçü önleme, kültürel sosyalleşmeyi sağlama, sosyokültürel kalkınmaya destek vermektedir (Uzun ve diğ., 2022:179). Bu değerlendirmelere ek olarak çevre koruma bilincinin artması, sürdürülebilir çevre yaklaşımlarının uygulanması, doğal, tarihi ve kültürel mirası koruma bilincinin artması apiturizmin kırsal kalkınma üzerindeki olumlu etkileri olarak öngörülebilir. Ayaz Dönmez ve Helvacıoğlu (2023:44) ve Juts (2024) apiturizmin olası olumlu etkileri arasında, kıyı

şeridindeki turizm yoğunluğunu belirli ölçüde kırsala yönlendirme ve böylece kırsaldaki ekonomik ve sosyal gelişmeyi canlandırma olabileceğini öne sürmüştür. Ayrıca bu alternatif turizm türünün uzun vadede destinasyonun rekabet gücünün iyileştirilmesi ve arıcılık ürünlerinin katma değerinin artırılmasına fırsat sağlaması mümkündür.

Dünyada arı kovanı varlığı verilerine göre, 2021 yılında, Hindistan ve Çin'den sonra Türkiye 3. sırada (8.733 bin kovan) yer almaktadır. Aynı yılda Türkiye, bal üretimi açısından dünya sıralamasında Çin'den sonra 96.344 ton üretim ile ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye'de arıcılık işletme sayısı 2022 yılı itibariyle 95.386 adet olup işletme başına ortalama 13,2 kg bal üretimi gerçekleşmektedir. İşletme sayısı bakımından 2022 verilerine göre Muğla (4894 işletme), Sivas (3552 işletme) ve Antalya (3236 işletme); bal üretimi bakımından ise Ordu (19.098 ton), Adana (12646) ve Muğla (6578) ilk üç sırada yer almaktadır (Burucu, 2023:2-3). Bu veriler ışığında Türkiye'nin kovan varlığı ve bal üretim miktarı açısından dünya sıralamasında zirveye yakın olduğu ve Türkiye'nin zengin bir apiturizm arzı olduğu söylenebilir.

Arıcılık, büyük yatırım gerektirmemesi, kısa sürede gelir getirmesi gibi sebeplerle tarımsal faaliyetler içinde ayrıcalıklıdır (Burucu, 2023:1). Jovanovic ve diğ. (2023:82) arıcılık kültüründe üretimin çok fazla arttırılmadığı, ürün ve hizmet yelpazesinin gelişmediğini ve bu sebeple apiturizmin ve apiterapinin arıcılar için yeni bir ek gelir kaynağı olacağını vurgulamaktadır. Arıcılıkla ilgili faaliyetlerin turizmle ortak noktada buluşabilmesinde bir başka avantajın ise arıcılığın diğer turizm türlerindeki yatırımlara oranla maliyetli yatırım gerektirmemesidir. Arıcılığın hızlı kurulabilecek ve gelişebilecek bir çiftlik türü olması sebebiyle gelişime açık olduğu düşünülmektedir.

2.2. Turist Rehberliği ve Apiturizm

Turist rehberliği turizm sektörünün profesyonel mesleklerinden biridir. Avrupa Turist Rehberleri Dernekleri Federasyonu (1998) ve Dünya Turist Rehberleri Dernekleri Federasyonu (2014) turist rehberini tarihi, kültürel, sosyal ve doğal öneme sahip ilgi çekici yerleri bilgili, ilham verici ve eğlenceli bir şekilde yorumlayan, tanıtan bir profesyonel olarak tanımlamaktadır. Destinasyonlara yönelik bilgi ve kültürü yorumlayabilme yeteneği ile turist rehberleri, turist ziyaretlerini deneyime dönüştürebilen (Ap ve Wong, 200:551) ve bu deneyime değer ve anlam katan (Cheng ve diğ., 2019:84; Huang ve diğ., 2010:3) turizmin önemli aktörlerindedir.

Rehberli bir turun algılanan kalitesi büyük ölçüde turist rehberinin hizmet kalitesine bağlıdır (Ap ve Wong, 2001:552; Wang ve diğ., 2000:178; Zhang ve Chow, 2004:82) ve dünya çapında turizm endüstrisi paydaşları, rehberlik mesleğinin hizmet kalitesi ve profesyonellik düzeyini artırmanın yolları üzerinde çalışmaktadır (Heung, 2008:306; Mak ve diğ., 2010:206). Eğitim, rehberlik mesleğinin hizmet standardını yükseltmenin kritik bir yolu olarak geniş çapta kabul edilmektedir (Ap ve Wong, 2001; Black ve Ham, 2005; Black ve diğ., 2001; Dioko ve Unakul, 2005; McDonnell, 2001; Weiler ve Ham, 2002). Tur rehberlerinin birçok önemli rolü yerine getirmesi gerektiğinden eğitim özellikle önemlidir (Black ve diğ., 2001:147).

Türkiye kültürel, doğal, tarihi çekicilikleriyle zengin bir turizm arzına sahiptir. Özel ilgilerin tatminine yönelik çeşitli turizm türlerinde uzman kişilere ihtiyaç duyulmaktadır (Köroğlu, 2007:226). Çeşitli turistik çekicilikleri turistlere tanıtmaya ve tüketici memnuniyetini artırmanın yollarından biri turist rehberlerinin uzmanlaşmasıdır. Uzmanlık, belirli bir alanda sahip olunan bilgi ve beceri olarak tanımlanırken (Carchiolo ve diğ., 2010:409) turist rehberliğinde uzmanlaşma da belirli bir konu ya da alanda bilgi, beceri kazanımı sağlama olarak nitelendirilebilir. Ulusoy Mutlu ve Avcıkurt (2023:76)'e

göre Türkiye’de turist rehberliği alanında uzman rehber gereksinimi oldukça fazladır. Literatür de uzmanlaşma alanları ile ilgili çalışmaların (Chowdhary ve Prakash, 2009; Köroğlu ve Ulusoy Yıldırım, 2018; Akdu, 2019; Akdu, 2019; Akyurt Kurnaz ve Kurnaz, 2019; Ayaz, 2019; Balıkoğlu ve Karaman, 2019; Gökdemir ve Yeşildağ, 2019; Güzel, Köksal ve Şahin, 2019; Kalyoncu ve Yüksek, 2019; Keskin, 2019; Köroğlu ve Ulusoy Yıldırım, 2019; Sarıbaş ve Öter, 2019; Tanrısever 2019; Tetik Dinç ve GÜDÜ Demirbulat, 2019; Ünal, 2019; Yenipınar ve Yılmaz, 2019; Yetgin, 2019; Yıldız, 2019; Hurombo ve diğ., 2022) olduğu görülmektedir. Karamustafa ve Kılıçhan (2024:272-273) daha önce turist rehberleri meslek odalarının düzenlemiş oldukları uzmanlaşma programlarını İstanbul, Anadolu, inanç turizmi, ekoturizm, gastronomi turizmi, özel ilgi turizmi başlıkları altında değerlendirmiştir. Örneğin İstanbul’un Su Yapıları, Türk Halıcılığı, Yedi Kiliseler, İbradı-Ormana Tanıtımı, Gurme ve Gastronomi, Likya Yolu konuları uzmanlaşma eğitiminin gerçekleştiği konulardan bazılarıdır.

Turist rehberliğinde farklı alanlarda uzmanlaşma, turist memnuniyetini ve sektörün geleceğini etkilerken, eğitilmiş ve nitelikli rehberleri, turizmden daha fazla fayda elde edilmesini sağlayabilir (Dioko ve Unakul, 2005). Yenipınar (2023), bu faydayı yeni turların oluşturulması, destinasyonun tanınması, tutundurulması, tekrar satışı, tur programının zamanla gelişip zenginleşmesi şeklinde ifade etmektedir. Ceylan (2023), turist rehberleri tarafından verilen hizmetin kalitesi, turistlerin memnuniyet düzeyleri ile doğrudan ilgili olduğunu belirtirken, Avcıkurt (2017), turist rehberinin performansının turistlerin tatil deneyimini büyük ölçüde etkilediğini ifade etmektedir. Bu görüşler ışığında uzmanlaşma yolunu seçmiş, apiturizm ve arıcılık alanında uzmanlaşmış turist rehberlerinin olumlu ziyaretçi deneyimi sağlamada önemli bir rolü olabileceğini söylemek mümkündür. Kılıç ve Gönenç Güler (2021:822), apiturizmde uzmanlaşma eğitimi alma konusunda turist rehberlerinden bir talep olduğuna araştırmasında değinmiştir. Apiturizm rehberliği, kültür turlarında olduğu gibi derinlemesine ve çok yönlü bilgi gerektiren bir alandır. Ancak kültür turlarından farklı olarak apiturizm rehberliği eko sistemi, flora ve faunayı, arı dünyasını, arıcılığı, arı ekipmanlarını, arı davranışlarını derinlemesine bilmeyi ve belki de bazı arıcılık uygulamalarını (arıları sakinleştirme, kovandan bal hasadı vb.) gerçekleştirebilmeyi gerektiren bir uzmanlık alanıdır. Bahsedilen konularda detaylı bilgi sahibi olan uzman turist rehberlerinin apiturlarda memnuniyet sağlayacağı, apiturun, apituranın tutundurulmasında önemli rol oynayacağı düşünülmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışma, dünyada farklı coğrafyalarda apiturizm etkinliklerine katılan ziyaretçilerin, apiturizm etkinlikleri ve turist rehberine yönelik yorumlarını inceleme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada;

- Ziyaretçilerin apiturizm deneyimleri sırasında en sık katıldıkları etkinlikler nelerdir?
- Balın değerini ve üretim sürecini ziyaretçilere etkili bir şekilde aktarmak için tur rehberlerinin hangi beceri ve bilgileri dikkat çekmiştir?

sorularına yanıt aranmıştır. Araştırmanın kapsamı dünyanın farklı ülkelerinde apiturizm faaliyetlerinde bulunan işletme, çiftlik, arıcılık vb. ziyaret edenlerin TripAdvisor web sitesindeki yorumları ile sınırlıdır.

Çalışmada nicel ve nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi tekniği, çalışma konusu hakkında genel eğilimleri ortaya çıkarma noktasında etkili bir tekniktir. İçerik analizinde araştırma konusu kapsamında

incelenen dokümanları analiz etmek için tema ve kategoriler oluşturulur. Tema ve kategoriler, kodlar aracılığıyla kavramlar elde edilerek incelenir (Metin ve Ünal, 2022:273). İçerik analizi tekniğinde, dokümanlardaki bilgiler sistematik bir şekilde en aza indirgenir (Tavşancıl ve Aslan, 2001:48). Yıldırım ve Şimşek'e (2008:228-239) göre içerik analizi tekniğinde verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamaları bulunmaktadır. Çalışma verilerinin analizinde bahsedilen aşamalar uygulanmıştır.

Araştırmanın amacına uygun verilere ulaşabilmek için, turizm alanında birincil kişilerin deneyimlerinin ve yorumlarının sunulduğu www.tripadvisor.com web sitesi tercih edilmiştir. Turistlerin deneyimleri ile ilgili yorumları paylaşabildiği ve potansiyel turistlerin de bu yorumları okuyabildiği seyahat inceleme web sitelerinden biri TripAdvisor'dur. Veri toplama amacıyla bu sitenin seçilmesinin nedeni dünyanın en büyük seyahat bilgi kaynağı platformlarından biri olmasıdır. Seyahat konusunda küresel anlamda en geniş işletme kaydı (8.6 milyon), yorum ve görüş (859 milyon) bulunmaktadır (TripAdvisor, 2023a). Bu web sitesinde, deneyimlerle ilgili yorumlar herkesin erişimine açıktır ve kullanıcılar sitenin yayım şartlarını kabul ederek yorum yapmaktadır. Araştırma erişimi noktasında adı geçen web sitesinde verilerin telifsiz olduğunu ve üçüncü kişilerce çalışmalarda kullanılabileceği yönünde bilgilendirmede bulunmaktadır (TripAdvisor, 2023b).

Çalışmanın evrenini belirlenirken amaçlı örnekleme türü kullanılmıştır. Veri olarak kullanılacak yorumların içeriğinde "apiturizm" anahtar kelimesi ve aynı kapsamda değerlendirilebilecek "apitour", "honey tourism", "honey tour", "bee tourism", "bee tour" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Google arama motoru üzerinden "site:tripadvisor.com" parametresi ile birlikte anahtar kelimeler tek tek yazılarak aratılmıştır. Elde edilen yorumların linkleri Outscraper (<https://outscraper.com/tr/>) veri kazıma programına aktarılarak yorumlara toplu erişim sağlanmıştır. Araştırmada çalışma evreninin tamamına ulaşılmıştır ve tam sayım yoluyla yorumların tamamı analize dâhil edilmiş ve toplam 495 yorum araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma konusu ile alakalı tüm yorumlara ulaşılmak istendiğinden, yıl sınırlaması olmaksızın geriye dönük tüm yorumlar dikkate alınmıştır. Yorumların tamamı İngilizce olup, Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışma verileri 15 Ağustos 2023-1 Eylül 2023 tarihleri arasında toplanmıştır.

İçerik analizinin güvenilirliği ve geçerliliğinin test edilmesi için belirlenen evrene (analiz aşamasına geçilmeden önce) iki farklı akademisyen tarafından aynı şekilde ulaşılmıştır. İçerik analizi tekniğinde oluşturulan temalar için Bilgin (2006:19), homojen, bütünsel, objektif, amaca uygun olması gerektiğini vurgulamaktadır. Temalara ayrılan yorumlar kendi içerisinde kategorilere ayrılıp kodlanmıştır. Bu aşamadaki geçerliliğin sağlanması adına, araştırmacı tarafından oluşturulan bağımsız tema, kategori ve kodları iki akademisyenin değerlendirmeleri istenmiştir. Akademisyenler tema, kategori ve kodlamanın uygun olduğu yönünde görüş belirtmiştir. TripAdvisor'daki 495 yorum üzerinden içerik analizi yapılarak analiz sonucunda 5 tema, 21 kategori ve 655 kod elde edilmiştir. Yorumların tema ve kategorilere ayrılması ve kodlanmasında, frekanslarının belirlenmesi ve grafiklerle ifade edilmesinde nitel araştırmalarda kullanılan ATLAS.Ti 2023 programından faydalanılmıştır.

4. Bulgular

TripAdvisor.com web sitesinde apiturizm ile ilgili 495 yorum tespit edilmiştir. Adı geçen web sitesinin kendi içinde deneyimleri, işletmeleri, turları değerlendirdikleri bir 1-5 arasında puanlama sistemi bulunmaktadır. Bu sisteme göre 1 berbat- 5 mükemmel olarak kabul edilmektedir. 495 apiturizm ziyaretçisinin yorumlarındaki genel puanlama

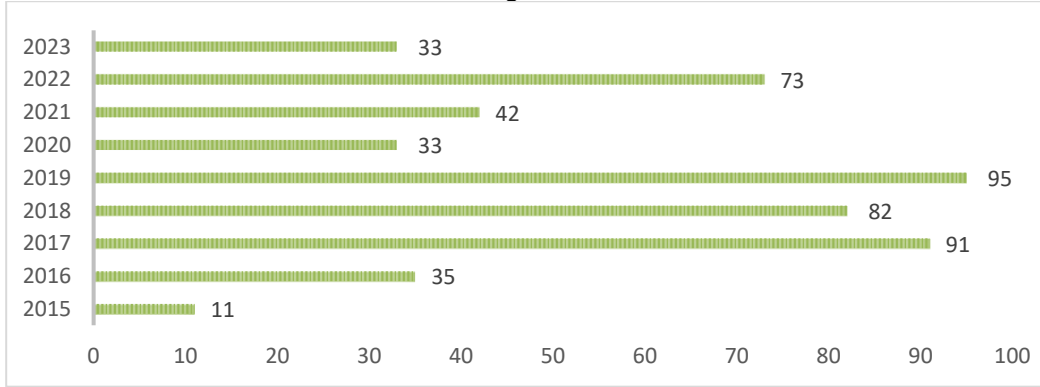
Tablo 1'deki gibidir. Apiturizm ziyaretçileri, deneyimlerinden büyük oranda memnun kaldıkları ve %84,25'inin (n=417) deneyimlerini mükemmel olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Toplamda 7 kişinin değerlendirmeleri berbat veya kötü şeklindedir (Tablo 1).

Tablo 1: Seyahat İnceleme Sitesinde Apiturizm Yorumlarındaki Genel Puanlamaya İlişkin Veriler

Değerlendirme	n	%
1-Berbat	4	0,80
2-Kötü	3	0,60
3-Orta	0	0
4-Çok İyi	71	14,35
5-Mükemmel	417	84,25
Toplam	495	100

TripAdvisor seyahat inceleme sitesinde araştırma konusu ile alakalı ilk yorum 24 Temmuz 2015 tarihinde son yorumun ise 19 Ağustos 2023 tarihinde yapıldığı belirlenmiştir. 2017 ve 2019 yıllarında yorumların en yüksek seviyeye ulaştığı, ancak 2020-2021 yıllarında yorumlarda azalma olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun COVID-19 pandemi döneminde, belirli dönemlerde seyahat kısıtlamalarının olması ve turistlerin bu dönemde apiturizm etkinliklerine katılamaması ile ilgili olduğu düşünülmektedir. 2023 yorumları ise Ağustos ayına kadar olan yorumlar olması sebebiyle ilgili yılın yorum sayısının nispeten az olduğu görülmektedir (Şekil 1).

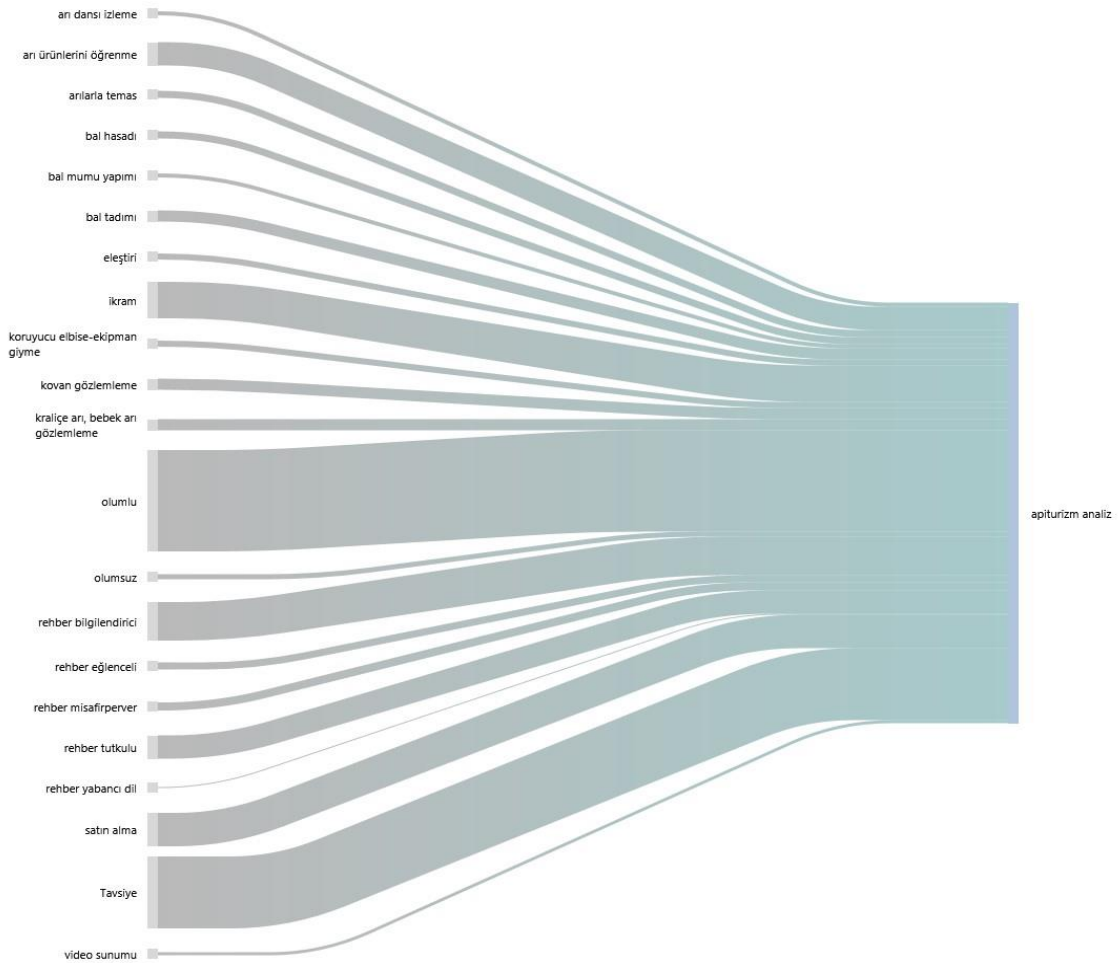
Şekil 1: Seyahat İnceleme Sitesindeki Apiturizm Yorum Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 2'de TripAdvisor web sitesinde apiturizm ile ilgili yapılan yorumların temaları, kategori ve kod sayısının temalara göre dağılımı verilmiştir. Yorumlar değerlendirildiğinde toplamda 5 tema, 21 kategori oluşturulmuş, 655 kodlama titizlikle yapılmıştır. Temalar ve kategoriler içeriklerine göre Tablo 2'de verilmiştir. ATLAS.Ti nitel veri analizi programının sunduğu ve Co-Occurance Analysis olarak adlandırılan birlikte oluşum grafiğinde kategoriler ve kodlanma yoğunlukları Sankey grafiği ile gösterilmiştir (Şekil 2).

Tablo 2: Seyahat İnceleme Sitesinde Apiturizm ile İlgili Yorumların Temaları, Kategorileri ve Kodlanma Sayısı

Temalar	Kategoriler
Etkinlik türleri (139)	arı dansı izleme (6), arı ürünlerini öğrenme (36), arılarla temas (11), bal hasadı (11), bal mumu yapımı (7), bal tadımı (18), koruyucu elbise-ekipman giyme (10), kovan gözlemleme (18), kraliçe-bebek arı gözlemleme (18), video sunumu (4)
Turist rehber ile ilgili yorum (122)	bilgilendirici (60), eğlenceli (11), misafirperver (13), tutkulu (36), yabancı dil (2)
İkram ve satın alma (108)	ikram türleri (56), satın alınan ürünler (52)
Tavsiye ve eleştiri (121)	tavsiye (111), eleştiri (10)
Duygular (165)	olumlu (157), olumsuz (8)

Şekil 2: Kategoriler ve Kodlanma Yoğunluğunu Gösteren Sankey Diagramı

Tablo 3 incelendiğinde apiturizm kapsamında ziyaret edilen arıcılık çiftliklerinde gerçekleşen etkinliklerin *arı dansı izleme, arı ürünlerini öğrenme, arılarla temas, bal hasadı, bal mumu yapımı, bal tadımı, koruyucu elbise-ekipman giyme, kovan gözlemlene, kraliçe-bebek arı gözlemlene, video sunumu* olduğu anlaşılmaktadır. Apiturizm ziyaretçilerinin bu etkinliklerin çoğu ile ilgili *inanılmaz, harika, heyecan verici, mükemmel* gibi olumlu ifadelerde bulunmuştur. İşçi arıların bilgi paylaşma ve iletişim için sergiledikleri ritmik ve estetik hareketler arı dansı bir diğer adıyla *waggle dans* olarak adlandırılmaktadır. Ziyaretçiler bu deneyimi büyüleyici ve inanılmaz olarak nitelendirmektedir. Arı çiftliği ziyaretinde *arı dansı izleme* ile ilgili yorumlar olumludur. Rehber anlatımlarının, arıların dünyadaki önemi, farklı aromadaki balları nasıl yaptıkları, balmumu, arı sütü (royal jelly), polen, propolis'in neler olduğunu tanıma, kovandan bal tatma, bal arısının bir ömür boyu ne yaşadığını ve bir arıcının bir gün boyunca ne yaptığını görme gibi konuları kapsadığı görülmektedir. Arılara dokunmak her ne kadar çekimser kalınan bir etkinlik olsa da bu etkinliği deneyimleyen ziyaretçiler oldukça etkilendiklerini ve hatta ziyaretin en iyi anısı olduğunu belirtmiştir. Çeşitli bal türlerinin nasıl yapıldığını bilmek ve tadım yapmak memnuniyet verici bir etkinlik olarak değerlendirilmiştir. Arı peteklerini arı laboratuvarı olarak değerlendiren ziyaretçiler, *arıların küçük laboratuvarından* bal yediklerini ifade etmişlerdir. Arı çiftliklerinde koruyucu ekipman giymenin önemi ziyaretçiler tarafından belirtilmiştir. Kovanlarda arının yaşam döngüsünü gözlemlene ve bal yapım aşamalarını deneyimlemenin, uygulamalara katılmanın etkili olduğu vurgulanmıştır.

Kraliçe arının kovandaki rolü, diğer arıların onu memnun etme çabası ve bebek arıların doğumunu gözlemlene ziyaretçilerin dikkatini çekmiştir. Arı çiftliği gezilmeden önce gösterilen bilgilendirme videosunun turistleri tura hazırlayan bir giriş olması sebebiyle önem taşımaktadır. Apiturizm ziyaretçilerinin etkinlikler ile ilgili değerlendirmeleri Tablo 3'te derlenmiştir.

Ap ve Wong'a (2001:551) göre turist rehberi destinasyon ile turist arasındaki en kilit kişidir. Turun başarı ya da başarısızlıkla sonuçlanmasında turist rehberinin önemi büyüktür. Apiturizm faaliyetinde bulunan arı çiftlikleri, müzeler ve arılıkları ziyaret edenlerin, turist rehberi ile ilgili yorumları değerlendirildiğinde rehberlerin *bilgili, eğlenceli, misafirperver ve işine tutkulu* oluşu ile ilgili ifadelerin ağırlıkta olduğu belirtilmelidir. Turist rehberlerinin arı dünyası hakkında derinlemesine bilgi sahibi olduğunu ifade eden ziyaretçiler rehberler için *arı apiyoloğu, yürüyen ansiklopedi, arı doktoru, dipsiz zenginlik, arı sihirbazı* ifadelerini kullanmışlardır. Rehberin bilgilendirmesi ile turu anlamlandıran turistler arı dünyasının sırlarını, verilen bilgiyle keşfettiklerini belirtmektedir. Uzman rehberlerin flora fauna hakkında bilgi vermesi, anlatımlarını eğlenceli hale getirmesi daha akılda kalıcı olup, arı çiftliklerinde göstermiş oldukları misafirperverlik turistler için daha samimi bir atmosfer oluşturmuş ve böylece turistler çekincelerini üzerlerinden atarak rahat etmişlerdir. Rehberlerin arılara olan tutkusunu, bağlılığını, saygısını turistler de hissederken bunun bulaşıcı olduğunu da düşünmektedirler ve rehberin kalbini ve ruhunu bu işe verdiklerini belirtmektedirler (Tablo3)

Tablo 3: Seyahat İnceleme Sitesinde Ziyaretçilerin Apiturizm Etkinlik Türleri ve Turist Rehberleri ile İlgili Öne Çıkan Yorumları

Etkinlik Türleri ile İlgili Öne Çıkan Yorumlar	Arı dansı izleme	...arılar yiyecek bulmak için iletişime geçtiler, bu bir dans... ...dans ederek birbirlerine talimat vermeleri inanılmaz... ...arı dansı ritüeli büyüleyici, buna görmek çok güzel bir deneyim... ...onların küçük waggles dansına şahit oldum... ...arılar bazen iyi bir şey bulduğunda ya da heyecan verici haberler için titreşerek dans ediyorlar...
	Arı ürünlerini öğrenme	...arılar hakkında ilginç ve şaşırtıcı şeyler ve arıların dünya için önemini öğrendim, ...farklı aromadaki balları nasıl yaptıklarını öğrendim... ...uygulamalı bir deneyimdi, arıları tanıdım... ...balmumu, arı sütü (royal jelly), polen, propolis öğrendik ve bazılarını kovandan tattık... ...bir bal arısının bir ömür boyu ne yaşadığını ve bir arıcının bir gün boyunca ne yaşadığını gördük...
	Arılarla temas	...7 yaşındaki çocuğum bebek arıyı tutmanın keyifli ve tatilinin en iyi anısı olduğunu söylüyor... ...arıcı, arıya dokunmamız konusunda ilham vericiydi... ...arı ile temas süper ilginç... ...erkek bir arı elimize dokundu...
	Bal hasadı	...bal hasadı mükemmel bir deneyim... ...arıların evlerini keşfediyorsunuz ve balın nasıl çıkarılacağını öğreniyorsunuz... ...arıların küçük laboratuvarından bal yedik...
	Bal mumu yapımı	...eve götürmek için balmumundan mum yaptık...
	Bal tadımı	...çocuklar farklı balları tatmayı sevdi... ...balın farklı tatlarını görmek heyecan vericiydi...
	Koruyucu elbise- ekipman giyme	...koruyucu ekipmanınızı takıyorsunuz ve kovanlara gidiyorsunuz... ...bir profesyonel gibi giyindik... ...koruyucu elbiselerimizle arılar bizi asla rahatsız etmedi...
	Kovan gözlemlene	...biz gerçekten güvenli bir şekilde yakından kovan gördük... ...kovanda arının yaşam döngüsünü görmek... ...arıları doğal yaşam alanlarındaki (kapalı arı kovana alanı) görmek büyüleyici idi...
	Kraliçe- bebek arı gözlemlene	...kraliçe arı, hücrelerinden ortaya çıkan bebek arıları gördük, mükemmel... ...bir bebek arının doğduğunu gördük... ...kraliçe arının bir kez yenildiğini gördüm... ...kraliçe arı için yapılanların ne kadar sevildiğini söyleyebilirim... ...bacaklarında polen taşıyan arılar, kraliçeyi beslemek için özel sütü karışım yapıyordu... ...erkeklerin, kraliçeyi memnun etmek ve bunu kendi hayatlarıyla ödemek dışında kovanda kesinlikle hiçbir şey yapmadığını biliyor musunuz?...
	Video sunumu	...tur, çiftlik ve arı yönetimi hakkında bir eğitim videosu ile başlayarak büyüleyici oldu... ...on dakikalık bilgilendirici bir videodan sonra...

Tablo 3'ün devamı

Rehberler ile ilgili Öne Çıkan Yorumlar	Bilgilendirici	...rehberimiz sayesinde arılar ve arıcılık hakkında birkaç saat ne harika öğrendik... ...kovanda yaşam döngüsü, adanın mevsimleri hakkında bilgi edinmek için harika bir yoldu... ...tur yaptık ve rehberimiz X'in arılar ve arıcılık ve yerel flora hakkında bilgi derinliği ile çok etkilendik... ...eşsiz bir fırsat, arılar sadece bal yapmıyor, bitkileri tozlaştırıyor ve doğamıza yardım ediyor... ...arı tarihi, koruma ve biyoloji hakkında bir ton öğrendim... ...rehberin deneyimine ve etrafındaki binlerce arı ile ne kadar rahat olduğuna şaşırdım... ...bal inanılmazdı ama aldığımız bilgiler daha da iyiydi... ...rehber X çok fazla bilgi paylaştı ve arılara olan tutkusu bulaşıcıydı.....tur beklentileri aştı ...arıların büyüdü dünyasına girmenizi sağlıyorlar... ...arı apiyolojisi çok iyi... ...aydınlatıcı, ...eğitici, ...süper bilgili, ...zeki, ...yürüyen ansiklopedi, ...arı doktoru, ...dipsiz zenginlik, ...arı sihirbazı...
	Eğlenceli	...keyifli, ...eğlenceli...
	Misafirperver	...rehberimiz samimi ve misafirperverdi... ...iki eski arkadaşla oturuyormuş gibi hissettik...
	İşine Tutkulu	...arılarına büyük tutkuyla bağlı... ...arılara olan tutku ve saygısı son derece bulaşıcıdır... ...kalbini ve ruhunu yaptığı şeye döküyor...
	Yabancı dil	...başka bir ülkede olmasına rağmen rehber dilimizi iyi konuşuyor... ...rehberin yabancı dili çok anlaşılır ve açık...

Apiturizm ziyaretçileri yorumlarda ikram, satın alma, tavsiye, eleştiri, duygular konusunda yorumlarda bulunmuşlardır (Tablo 4). Turlar 2-3 saat sürmekle birlikte tur esnasında ferahlatıcı ya da atıştırmalık ikramların ev yapımı, taze ve çok lezzetli olduğu vurgulanmıştır. Turlarda özellikle balın eşlikçisi ya da içine bal eklenebilen el yapımı taze limonata, bal içeren tatlılar, atıştırmalıklar, kek, şarap, bal, peynir turtası, cevizli kek, kahve, pasta, susamlı bisküvi, çay, buzlu çay, hibiscus çayı, fıındıklı tart, fıındıklı atıştırmalık, tuzlu kraker gibi yiyecek ve içecek ürünler ikram edilmiştir (Tablo 4). Arı çiftlikleri ya da işletmelerin mağazalarında bal çeşitleri, propolis, balmumu, arısütü gibi arı ürünlerinin yanısıra cilt balsamı, dudak balsamı, sabun vb. gibi antibakteriyel, antimikrobiyal bal katkılı ürünler ve bal karamelli tart, fıındık tart, Macadamia fıındıklı tart, mango çayı, kartpostallar, tişört, bulaşık havluları, tarif kitapları vb. satın alınmıştır. Ziyaretçiler satın aldıklarının her zamanki çöp gıdalardan çok daha iyi olduğunu ve bu nedenle daha fazla ürün satın aldıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 4: Seyahat İnceleme Sitesinde Apiturizm Ziyaretçilerinin İkram ve Satın Alma, Tavsiye ve Eleştiri, Duyguları ile İlgili Öne Çıkan Yorumları

İkram ve Satınalma	İkram edilen ürünler	taze limonata, bal içeren tatlılar, atıştırmalıklar, kek, şarap, bal, peynir turtası, cevizli kek, kahve, pasta, susamlı bisküvi, çay, buzlu çay, hibiscus çayı, fındıklı tart, fıstıklı atıştırmalık, tuzlu kraker, ücretsiz tarif kartları
	Satın alınan ürünler	...bal çeşitleri, propolis, cilt balsamı, dudak balsamı, bal karamelli tart, mango çayı, sabun, balmumu, kartpostallar, fındık tart, tişört, bulaşık havluları, tarif kitapları... ...biraz bal aldık ve satın aldığımız her zamanki çöp gıdalardan çok çok iyiydi... ...herhangi bir şey satın almak için hiçbir baskı yapmıyorlardı, bu yüzden muhtemelen çok satın aldık... ...antibakteriyel, antimikrobiyal çok sayıda bal ögesi satın aldık... ...Macadamia fındığı tartıyla tedavi olduk resmen...
Tavsiye ve Eleştiri	Tavsiye	...turu %100 herkese tavsiye ederim... ...ömrünüzde en az bir kez bu tura gelmelisiniz... ...gerçek otantik ve organik, tavsiye ederiz... ...şiddetle tavsiye ederiz... ...plaj planlarınızı değiştirin ve bu tura gelin... ...gitmeden rezervasyon yaptırın... ...arı kıyafeti giyeceğiniz için etek giymeyin... ...böcek ısırıklarına duyarlıysanız böcek spreyi getirin... ...çocuklar için "arı kitapları" kütüphanesi kurulabilir...
	Eleştiri	...bal arılarının tehlike altında olduğunu düşündüren bilgilendirme yanılıcı... ...baharatlı bal konusunda uyarılmalıydık... ...satın aldığımız ballara havalimanında el konuldu. Bu konuda uyarılmalıydık...
Duygular	Olumlu	...arı dünyasında herkesin ilgisini çeken bir şey bulacaksınız... ...endişelenmenize gerek yok, asla tehlikede değilsiniz, çünkü arılar sadece göreceğiniz gibi hayatlarına devam etmekle meşgul... ...gerginse, ayrıldığınızda pişman olmayacaksınız! Sadece git... ...tam bir çocuk dostu tavsiye ederiz... ...arıların sizin ve gezegen için ne kadar şaşırtıcı olduğunu öğrenmenizi tavsiye ederim... ...bal veya arılara hafif bir ilginiz varsa ve binlerce yıldır devam eden bir hobi öğrenme arzunuz varsa, bu tura çıkın... ...burası arı yapılan her yerin Mekke'sidir...tur beklentilerimi aştı... ...sokulmaktan korkan torunumuz korkularını geride bıraktı... ...100 doların üzerinde bal alırsanız evinize kargoluyorlar, bu da sizi mutlu ediyor... ...satılık arı ürünleri şaşırtıcı ve her kuruşa değer... ...eve döndüm ve bavulumu bal kavanozlarıyla doldurmadığım için kendimi tekmeliyorum...
	Olumsuz	...arıcı kıyafetlerine rağmen, arılar tarafından sokulmaktan korktuk... ...sokulmaktan endişe ettik...

Ziyaretçilerin büyük bölümü apiturları *kesinlikle, %100, tereddütsüz, şiddetle tavsiye ediyorum* ifadeleriyle önermiş ve tavsiyelerini daha da güçlendirmek için *buna değer, paraya değer* ifadelerini kullanmışlardır. Rehberli tur dışında münferit olarak arı çiftliği ziyaret edilecekse mutlaka rezervasyon yapılması da tavsiyeler arasında yerini almaktadır. Bununla birlikte bal çeşitleri ve içeriği (gıda alerjisi vb.), uçuşlarda yanında bal taşıyamama konusunda uyarılmamak ve yanıltıcı bilgi verilmesi eleştiriler arasında yer almaktadır. Olumlu hislerin çoğunlukta olduğu belirtilmelidir. Tur öncesinde *gerginliğin yerini güvene bıraktığı, arı çiftliğinin tam bir çocuk dostu olduğu, arı sokma korkusunun geride kaldığı, kargolama olanaklarının konfor sağladığı* vb. olumlu konulardan da bahsedilmiştir. Ziyaretlerde tek endişenin *arılar tarafından sokulma ihtimali* olduğu bildirilmiştir (Tablo 4).

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada dünyadaki apiturizm etkinlikleri ve apiturizm rehberliği, apiturlara katılan ziyaretçilerin TripAdvisor web sitesindeki yorumları üzerinden değerlendirilmiştir. Apiturizm ziyaretçileri %84,25 deneyimlerini mükemmel olarak değerlendirmiş ve önemli ölçüde memnun kalmıştır. Apiturizm etkinlikleri arı dansı izleme, arı ürünlerini öğrenme, arılarla temas, bal hasadı, bal mumu yapımı, bal tadımı, koruyucu elbise-ekipman giyme, kovan gözlemeleme, kraliçe-bebek arı gözlemeleme, video sunumundan oluşmaktadır. Bu etkinlikler Wos (2014:69)'un çalışmasını desteklemektedir. Apiturizm etkinliklerinin yerinde görülmesi ve deneyimlenmesi ile ilgili olumlu görüş bildirilmiştir. Ziyaretlerde lezzetli, taze ve ev yapımı içecek ve atıştırmalıkların ve özellikle balın eşlikçisi ya da içine bal eklenebilen el yapımı taze limonata, bal içeren tatlılar, atıştırmalıklar, kek, şarap, bal, peynir turtası, cevizli kek, kahve, pasta, susamlı bisküvi, çay, buzlu çay, hibiscus çayı, fındıklı tart, fıstıklı atıştırmalık, tuzlu kraker gibi yiyecek ve içecek ürünler ikram edilmiştir. Yaklaşık 2-3 saat süren turlarda bal çeşitleri, propolis, balmumu, arısütü gibi arı ürünlerinin yansıra cilt balsamı, dudak balsamı, sabun vb. gibi antibakteriyel, antimikrobiyal bal katkıları ürünler ve bal karamelli tart, fındık tart, Macadamia fındıklı tart, mango çayı, kartpostallar, tişört, bulaşık havluları, tarif kitapları vb. satın alınmıştır. Apiturizm rehberlerinin arı biyolojisi hakkında bilgili, eğlenceli, misafirperver, işine tutkulu ve yabancı dil konusunda yetkin olduğu yönünde yorumlar ağırlıktadır. Apiturizm alanında uzmanlaşan rehberler ziyaretçi yorumlarında sıklıkla olumlu ifadelerle belirtilerek uzmanlıkları ile ilgili benzetmeler *arı apiyoloğu, yürüyen ansiklopedi, arı doktoru, dipsiz zenginlik, arı sihirbazı* şeklindedir. Tetik Dinç (2023) rehberin gereken tüm bilgileri sağlayarak grubun duygu, düşünce, davranış ve tutumlarını yönlendirdiğini ifade etmiştir. Turist rehberlerinin arılara olan tutkusunu, bağlılığını, saygısını turistler olumlu karşılamış ve rehberin kalbini ve ruhunu bu işe verdiklerini belirtmiştir.

Bu çalışmada dünya ve Türkiye'deki apiturizm etkinlikleri ve turist rehberleri değerlendirilip öneriler sunmak hedeflenmiştir. Ancak araştırma kapsamında Türkiye'de apiturizm ziyareti ile ilgili bir yoruma rastlanılmamıştır. Zengin bir apiturizm arzına sahip Türkiye'de apiturizmin zayıf gelişim göstermesi düşündürücüdür. Bu noktada apiturizmin gelişimi için harekete geçilmesi gerekliliktir. Apiturizmin paydaşları olabilecek arıcılar, turistler, turist rehberleri, arıcılık toplulukları, hükümetler, tur operatörleri, seyahat acentaları, bilim insanları dahilinde arıcılığı ve turizmi birbirine entegre eden kurum, dernek, enstitü vb. oluşumlar kurularak sertifikalı apiturizm uygulamaları gerçekleştirilebilir. Paydaşların ortak çabasıyla Türkiye apiturizm planlaması yapılarak sertifika programı düzenlenmesi önerilmektedir. Apiturizm paydaşları için gerçekleşecek sertifika programının kapsamı;

- Kalite ve tutarlılığı sağlamak için sertifika, standartlar ve sürdürülebilir arıcılığın önemi,

- Apiturizm etkinliklerinin ve fiziki ortamın özelliklerinin arıcılar açısından bilinmesinin önemi,
- Turist rehberlerinin apiturizm konusunda uzmanlaşması ve arı dünyası ile ilgili arı biyolojisi ve anatomisi, arıcılık teknikleri ve ekipmanları, bal üretimi ve hasadı, arı ürünleri ve özellikleri, geleneksel ve modern arıcılık, tozlaşma ve ekosistem, yerel kültür, ilkyardımın vb. konularını derinlemesine bilinmesinin önemini içeren konular olabilir.

Türkiye'nin petek bal ihraç ettiği ülkeler sıralaması 2022 verilerinde ABD, Almanya, İspanya, BAE, Kanada; süzme bal ihracatında ABD, İspanya, İsrail, Almanya Polonya ilk beş sırada yer almaktadır (Burucu, 2023:12-13). Bu noktada Türkiye'nin incoming apiturizm pazarında hedef ülkelerin sıralanan ülkeler olması olasıdır. Apiturizm alanında uzmanlaşan turist rehberlerinin de bu olasılık doğrultusunda yabancı dil bilgisine sahip olması önerilmektedir.

Apiturizmin gelişimi çok yönlü olup yeni ürünler ortaya koymak bir gerekliliktir. Ürün geliştirme noktasında; üniversitelerin arıcılık Ar-Ge birimlerinde arı ürünleriyle ilgili kozmetik ve sağlık ürünleri üretilmesi ve balın katma değerinin artırılması; tur operatörleri ve seyahat acentalarının apitotalar geliştirmesi; girişimcilerin arı temalı otel, kafe, tekstil ürünleri geliştirmesi; arıcılık birliklerinin, arıcılıkla ilgili kurslar ve uygulamalı atölye çalışmaları; gastronomi birliklerinin bal tarifleri üretmeleri ve geliştirmeleri; arı dostu peyzaj ve bahçelerin geliştirilmesi; arı temalı etkinlikler ve festivallerin gerçekleştirilmesi apiturizme katkı sağlayacaktır.

Çalışmada, apiturizm faaliyetleri ve apiturizm rehberliği konusunda turist bakış açısı ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın Türkiye'de apiturizm etkinliklerinde ve turist rehberlerinin apiturizm alanında uzmanlaşırken neleri göz önünde bulundurmaları gerektiği konusunda yol gösterici olacağı ve hem literatüre katkı sağlayacağı hem sektöre ışık tutacağı düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar apiturizmi geliştirme, pazarlama ve tutundurma ve ürün geliştirme konuları çerçevesinde şekillenebilir.

6. Kaynakça

- Akar Şahingöz, S. ve İnci, F. (2018). Bolu ilinde üretilen arı ürünlerinin gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, Ek Sayı-1, 519-533.
- Akdu, S. (2019). Turist rehberliğinde uzmanlaşma özel ilgi turlarından özel konulara. İçinde. Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 341-368). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Akdu, U. (2019). Sağlık turizmi rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde. Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 341-368). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Akyurt Kurnaz, H. ve Kurnaz, A. (2019). Gastronomi rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 199-230). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Akyürek, S. (2022). Reflections on visitors experiences of the beekeeping museum: an analysis of the guestbook notes. *European Journal of Tourism Research*, 32 (3215), 1-19.
- Alayande, K.A. (2021). The apitourism advances in its research aspects. *Journal of Apitherapy*, 8 (9), 1.
- Aliyeva, Z.N., Baiburiyev, R.M., Lorant, D.D., Shagyrbay, A.S. & Kaliaskarova, Z.K. (2019). Problems and prospects of development of apitourism in Kazakhstan.

- Bulletin of the National Academy of Sciences of The Republic of Kazakhstan*, 6 (382), 45-53.
- Ap, J. & Wong, K.K.F. (2001). Case study on tour guiding: professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22(5), 551–563.
- Arıkan Saltık, I., Tekin, B. ve Mert, N. (2019). Doğu Karadeniz bölgesi apiturizm (arıcılık turizmi) potansiyelinin incelenmesi ve bir apirota önerisi. *Euroasian Education Literature Journal, Special Issue*, September, 264-273.
- Arih, K.I. & Korosec, T.A. (2015). Api-tourism: transforming Slovenia's apicultural traditions into a unique travel experience. *Sustainable Development and Planning VII. WIT Transactions on Ecology and The Environment*, 1.193.
- Avcıkurt, C. (2017). *Turizm sosyolojisi genel ve yapısal yaklaşım*. Güncellenmiş 5. Baskı Ankara: Detay Yayıncılık.
- Avrupa Turist Rehberleri Dernekleri Federasyonu, European Federation of Tour Guides Associations. (1998). About the European Federation of Tourist Guide Associations, *EFG*. Available at: <https://feg-touristguides.com/about.php>
- Ayaz Dönmez, N. (2023). Apiturizm araştırmaları: sistematik literatür incelemesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 685–699.
- Ayaz Dönmez, N. ve Helvacıoğlu, F. (2023). Apiturizmin geliştirilmesi kapsamında apirota oluşturulmasına yönelik bir araştırma: Marmaris örneği, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 20 (1), 41-56.
- Ayaz, N. (2019). Protokol rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (Ss. 497-512). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Balıkoğlu, A. ve Karaman, S. (2019). Etkinlik gruplarına yönelik uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 419-469). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Baycar, A. (2022). Yerel ürünlerin müze aracılığıyla turizme kazandırılması: Siirt arıcılık müze önerisi. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism, Recreation and Sports Sciences*, 5 (2), 242-255.
- Beigi, H. (2018). Api-tourism, bees tourism. *Honeybee Science Journal*, 09 (16), 12-18.
- Bekar, A., Arman, M.S. ve Sürücü, Ç. (2017). Turizmde çekicilik unsuru olarak gastronomi müzeleri: Marmaris bal evi örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 468-477.
- Bhardwaj, P., Gautam, S. & Pahwa, P. (2018). A novel approach to analyze the sentiments of tweets related to TripAdvisor. *Journal of Information and Optimization Sciences*, 39(2), 591–605.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi teknikler ve örnek çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Black, R. & Ham, S. (2005). Improving the quality of tour guiding: Towards a model for tourguides certification. *Journal of Ecotourism*, 4(3), 178–195.
- Black, R., Ham, S. & Weiler, B. (2001). Eco tour guide training in less developed countries: Some preliminary research findings. *Journal of Sustainable Tourism*, 9(2), 147–156.
- Burucu, V. (2023). Ürün raporu arıcılık 2023. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, TEPGE Yayın No: 370.
- Cabanas, R.T., Espinosa, S.A.V. & Hernández, H.V. (2023). El apiturismo y su potencialidad en veracruz apiturismo potential in veracruz. *ROTUR, Revista De Ocio Y Turismo*, 17 (1), 41-56.
- Carchiolo, V., Longheu, A., Malgeri, M. & Mangioni, G. (2010). Context-based global expertise in recommendation systems. *Informatica (Slovenia)*, 34, 409-417.
- Ceylan, U. (2023). Turist rehberlerinin özellikleri, *Kavramdan uygulamaya turist rehberliği mesleği* (Edt. Ö. Köroğlu & Ö. Güzel). (Genişletilmiş 2. Baskı). Nobel Yayıncılık: Ankara.

- Cheng, Y.S., Kuo, N.T., Chang, K.C. & Chen, C.H. (2019). How a tour guide interpretation service creates intention to revisit for tourists from mainland China: The mediating effect of perceived value. *Journal of China Tourism Research*, 15,1, 84-104.
- Chowdhary, N.R. & Prakash, M. (2009). Tour guide training in India: a comparison of approach and content with other programs. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 8, 161-191.
- Chua, A.Y.K. & Banerjee, S. (2013). Reliability of Reviews on the Internet: The Case of TripAdvisor. *Proceedings of the World Congress on Engineering and Computer Science*, Vol I WCECS 2013, 23-25 October, 2013 San Francisco, USA.
- Crane, E. (1999). *The world history of beekeeping and honey hunting*. New York: Routledge.
- Çukur, F. ve Çukur, T. (2021). Muğla ili arıcılık potansiyelinin apiturizm açısından değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 27 (2), 113-122.
- Çukur, F. ve Çukur, T. (2022). Muğla ilinde arı safarının uygulanabilirliği üzerine bir değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10 (2), 1040-1052.
- Dioko, L.A.N. & Unakul, M.H. (2005). The need for specialized training in heritage tour guiding at asia's world heritage sites –preliminary findings on the challenges and opportunities. Paper presented at the *2005 PATA Educator's Forum*, 16 April 2005, Macao.
- Dünya Turist Rehberleri Dernekleri Federasyonu, World Federation of Tourist Guide Associations. (2014). The home of Global Tourist Guide Associations, *WFTGA*. Available at: <http://wftga.org/about/>
- Eskander, D.W.F. (2024). Developing the interior architecture design for the Egyptian Honey Festival Exhibition - Apiturizm in Egypt Eco friendly exhibitions in support of the economies based on beekeeping communities. *Journal of Heritage and Design*. doi: 10.21608/jsos.2024.280133.1509
- Fathi, M.R., Torabi, M. & Saraj, S.R.M. (2022). The future of apiturizm in Iran based on critical uncertainty approach and dematel/copras techniques. *Journal of Tourism Futures*, Ahead of print, 1-18.
- Gascon, M.I. & Rubio-Gil, A. (2022) Theoretical approach to api-tourism routes as a paradigm of sustainable and regenerative rural development. *Journal of Apicultural Research*, 62(4), 751-766.
- Gonzalez-Arnedo, E.A., Izquierdo-Gascon, M. & Rubio-Gil, A. (2022). Ecovillages as a development model and the case of api tourism in sustainable settlements. *Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 20 (5), 1143-1161.
- Gökdemir, S. ve Yeşildağ, B. (2019). Savaş alanları rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgililerden Özel Konulara* (ss. 231-259). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Grigorova, Z., Timareva, S. & Shopova, I. (2016). Resources for apiturizm in Bulgaria. *Journal of Economic Development, Environment and People*, 5(2), 79–89.
- Güzel, Ö., Köksal, G. ve Şahin, İ. (2019). İnanç turu rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgililerden Özel Konulara* (ss. 101-148). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Heung, V.C.S. (2008). Effects of tour leader's service quality on agency's reputation and customers' word-of-mouth. *Journal of Vacation Marketing*, 14 (4), 305-315.
- Huang, S., Hsu, C.H.C. & Chan, A. (2010). Tour guide performance and tourist satisfaction: a study of the package tours in shanghai. *Journal of Hospitality and Tourism Research*. 34(1): 3-33.
- Hurombo, B., Kwanisai, G. & Mutanga, N.C. (2022). Zimbabwe tour guide training challenges: perspectives from tour guides in Victoria Falls. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 22, 360-377.

- Izquierdo-Gascon, M. & Rubio-Gil, A. (2022). Theoretical approach to Api-tourism routes as a paradigm of sustainable and regenerative rural development. *Journal of Apicultural Research*, 62(4), 751–766.
- Jovanovic, S.S., Simicevic, D. & Mihailovic, D. (2023). Apitourism as a development opportunity for health tourism- a case study of surčin city municipality. *The First International Conference CASB: Health Tourism and Hospitality*. Belgrade, Serbia, Proceeding Book, 24-25 February, 2023, 81-87.
- Juts, I., Poisa, L., Viksna, T., Pole, V., Ivanova, K., Viksna, J. & Skromulis, A. (2024). Characteristics of the beekeeping industry in the Latvia. *Proceedings of the 15th International Scientific and Practical Conference*. Volume I, 182-188.
- Kalyoncu, M. ve Yüksek, G. (2019). Öğrenci gruplarına yönelik uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 543-574). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karamustafa, K. ve Kılıçhan, B. (2024). Türkiye'de profesyonel turist rehberliği mesleğinde uzmanlaşma: bölgelerin mevcut durumu ve geleceğe dönük öneriler. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 12,1, 266-289.
- Keskin, M. (2019). Kruvaziyer gruplarına yönelik uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 471-496). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kılıç, B. ve Gönenç Güler, E. (2020). Türkiye'nin kırsal ve alternatif turizm kaynakları üzerine bir araştırma: apiturizm. 6. *Uluslararası Ekonomi Yönetimi ve Pazar Araştırmaları Kongresi*. İstanbul, 17-25.
- Kılıç, B. ve Gönenç Güler, E. (2021). Turist rehberlerinin arıcılık turizmine yönelik bilgi ve algı düzeylerinin tavsiye niyetine etkisi: Türkiye örneği. *Social Sciences Research Journal*, 10 (4), 813-823.
- Köroğlu, Ö. (2007). Değişen tüketici eğilimleri çerçevesinde özel ilgi turizminin geliştirilmesi ve profesyonel turist rehberliği mesleğinde uzmanlaşmanın önemi. *Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu*, 226–238. Çeşme/İzmir.
- Köroğlu, Ö. (2008). Profesyonel turist rehberliği mesleğinde uzmanlaşma: meslekte uzmanlaşma amacıyla gerçekleştirilen eğitim programlarının incelenmesi, *III.Ulusal Turizm Sempozyumu*, Isparta Türkiye, 17-19 Ekim 2008, 260-272.
- Köroğlu, Ö. ve Ulusoy Yıldırım, H. (2018). The importance of specialist tourist guides in cultural tourism. in Efe, R., Koleva, I., Öztürk, M. ve Arabacı, R. (Ed.). *Recent Advances in Social Sciences*. (290-304) Cambridge Scholar Publishing.
- Köroğlu, Ö. ve Ulusoy Yıldırım, H. (2019). Müze rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 149-197). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Lemelin, R.H. (2019). Entomotourism and the stingless bees of Mexico. *Journal of Ecotourism*, 9 (2), 168-175.
- Madras-Majewska, B. & Majewski, J. (2013). Apitourism as a form of educational tourism. *Research Papers of Wrocław University of Economics*, 304, 144-153.
- Mak, A.H.N., Wong, K.K.F. & Chang R.C.Y. (2010). Factors affecting the service quality of the tour guiding profession in Macau. *International Journal of Tourism Research*, 12 (3), 205-218.
- McDonnell, I. (2001). The role of the tour guide in transferring cultural understanding. *School of Leisure & Tourism Studies*, University of Technology.
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: iletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294.
- Miguens, J., Baggio, R. & Costa, C. (2008). Social media and tourism destinations: Tripadvisor case study. *IASK ATR2008 (Advances in Tourism Research 2008)*, Aveiro, Portugal, May. 26-28.

- Muğan Ertuğral, S., Toprak, M. ve Kuran, İ. (2022). Api turizmin bölgesel kalkınmaya olan etkisinin değerlendirilmesi. *Academic Social Resources Journal*, 7 (44), 1829-1836.
- Muhammad, I.I.M., Shaari, M.F. & Zaman, N.Q. (2022). Determining spatial typology through visitor perception for apitourism facility in Malaysia. *Malaysia Architectural Journal*, 4 (3), 22-35.
- Oleynik, V. & Iaromenko, S. (2012). Problems and prospects of development of green rural tourism in Ukraine. *Regional Formation and Development Studies*, 1 (6), 67-73.
- Outscaper. Veri Kazıma Web Sitesi. 2023, <https://outscaper.com/tr/> Erişim 30 Ağustos 2023
- Pal, S. & Bhattacharya, S. (2023). Apitourism in agritourism: a fusion of greenery, apiculture & tourism in the valley of jampui hills of north east India. *Plant Archives*, 23 (1), 51-55.
- Pantoja, G., Gomez, M., Contreras, C., Grimau, L. & Montenegro, G. (2017). Determination of suitable zones for apitourism using multi-criteria evaluation in geographic information systems: A case study in the O'Higgins Region. Chile. *International Journal of Agriculture and Natural Resources*, 44(2), 139–153.
- Pınar Koç, B. ve Özgürel, G. (2023). A niche market: api therapy and api tourism. *International Journal of Tourism and Destination Studies*, 2 (1), 1-11.
- Rivera, J.P.P., Alcantara, L.L. & Anahata, H. (2020). Diffusing social innovations in Philippine apitourism. *Asia-Pacific Social Science Review*, 20 (3), 163–181.
- Sarıbaş, Ö. ve Öter, Z. (2019). Kültür-sanat rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 37-64). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Schouten, C., Lloyd, D. Ansharyani, I., Salminah, M., Somerville, D. & Stimpson, K. (2019). The role of honey hunting in supporting subsistence livelihoods in sumbawa, Indonesia. *Geographical Research*, 58(1), 64-76.
- Sivic, F. (2013). Apitourism. *Bee World*, 90(3), 66–67.
- Suligoj, M. (2021). Origins and development of apitherapy and apitourism. *Journal of Apicultural Research*, 60(3), 369-374.
- Suna, B. (2018). Api turizm'in Türkiye'deki yeri ve önemi. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 18 (1), 42-51.
- Suna, B. (2019). Sağlık turizmi açısından apiturizmin swot analizi ile değerlendirilmesi. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 19 (1), 12-18.
- Suna, B. (2020). Turizmde arıcılığın kullanımına keşifsel bir yolculuk. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Nisan, 31 (1), 19-30.
- Şahin, Ö. ve Aydın, A. (2021). Kültürel, gastronomik ve turistik değer: Muğla'da arıcılık ve özel Muğla arıcılık müzesi örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 459-473.
- Şeker, İ.T. (2020). Sivas ilinin api-turizm potansiyelinin incelenmesi. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4 (5), 364-373.
- Tanrısever, C. (2019). Kültür rotası gruplarına yönelik uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 65-100). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E.A. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon.
- Tetik Dinç, N. (2023). Turist rehberlerinin rolleri. *Kavramdan uygulamaya turist rehberliği mesleği* (Edt. Özlem Köroğlu, Özlem Güzel). (Genişletilmiş 2. Baskı). Nobel Yayıncılık: Ankara.
- Tetik Dinç, N. ve Güdü Demirebulat, Ö. (2019). Doğa turları rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde*

- Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 311-340). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tol, T. (2018). Around the bloc: ethnocosmology, beekeeping museum beckon tourists to lithuania. *Transitions Online*, (04/10), 18-19.
- Topal, E., Adamchuk, L., Negri, I., Kösoğlu, M., Papa, G., Darjan, M.S., Cornea-Cipcigan, M. & Margaoan, R. (2021). Traces of honeybees, api-tourism and beekeeping: from past to present. *Sustainability*, 13 (11659), 1-21.
- TripAdvisor (2023a). Hakkımızda. <https://tripadvisor.mediaroom.com/TR-about-us> Erişim 30 Ağustos 2023
- TripAdvisor (2023b). Gizlilik ve Tanımlama Bilgileri Bildirimi <https://tripadvisor.mediaroom.com/TR-privacy-policy> Erişim 30 Ağustos 2023
- Ulusoy Mutlu, H. ve Avcıkurt, C. (2023). Turist rehberi olmak. *Kavramdan uygulamaya turist rehberliği mesleği* (ss:75-111) (Edt. Özlem Köroğlu, Özlem Güzel). (Genişletilmiş 2. Baskı). Nobel Yayıncılık: Ankara.
- UNWTO, Dünya Turizm Örgütü (2023). <https://www.unwto.org/tourism-statistics/tourism-statistics-database> Erişim: 15.06.2024
- Uzun, B., Akçay, S. ve Yılmaz, E. (2024). Orman yangınlarının arıcılığa ve arı turizminin yapılabiliğine etkisi: Marmaris örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(4), 3550–3571.
- Uzun, B., Dalgın, T., Çeken, H. ve Özer, Ç. (2022). Arı turizminin kırsal kalkınma üzerindeki etkisi: Marmaris örneği. *Asya Studies*, 6 (22), 179-192.
- Ünal, C. (2019). Yurt dışı rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 393-417). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Vladimirov, K. (2021). Factors for the development of bee tourism. *Izvestia Journal of The Union of Scientists – Varna*, 10 (3), 13-20.
- Wang, K.C., Hsieh, A.T. & Huan, T.C. (2000). Critical service features in group package tour: an exploratory research. *Tourism Management*, 21, 177-189.
- Weiler, B. & Ham, S.H. (2002). Tour guide training: a model for sustainable capacity building in developing countries. *Journal of Sustainable Tourism*, 10(1), 52 - 69.
- Wongsiri, S., Chanchao, C., Deowanish, S., Aemprapa, S., Chaiyawong, T., Petersen, S. & Leepitakrat, S. (2000). Honey bee diversity and beekeeping in Thailand. *Bee World*, 81(1), 20-29.
- Wos, B. (2014). Api-tourism in Europe. *Journal of Environmental and Tourism Analysis*, 2 (6), 66-74.
- Yenipınar, U. (2023). Turist rehberliği mesleği. *Kavramdan uygulamaya turist rehberliği mesleği* (Edt. Ö. Köroğlu & Ö.Güzel). (Genişletilmiş 2. Baskı). Nobel Yayıncılık: Ankara.
- Yenipınar, U. ve Yılmaz, L. (2019). Turist rehberliğinde uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 1-35). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yetgin, D. (2019). Şehir turları rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 369-391). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, S. (2019). Macera turları rehberliği alanında uzmanlaşma. İçinde Ö. Güzel & Ö. Köroğlu (Ed.), *Turist Rehberliğinde Uzmanlaşma Özel İlgi Turlarından Özel Konulara* (ss. 261-309). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yonkova, G., Grigorova, Z., Shopova, I., Timareva, S. & Gancheva, A. (2016). The relation apiculture – tourism. *New Knowledge Journal of Science*, 5 (2), 29-36.

Zhang, H.Q. & Chow, I. (2004). Application of importance-performance model in tourguides'performance: evidence from Mainland Chinese outbound visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, 25,81-91.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.	Bilgilendirilmiş Onam Formu: Tüm taraflar kendi rızaları ile çalışmaya dâhil olmuşlardır.
Teşekkür: Katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederim.	Araştırmacıların Katkı Oranı: Yazar çalışmaya %100 katkı sağlamıştır.
Destek Bilgisi: Herhangi bir kurum ve/veya kuruluştan destek alınmamıştır.	Etik Kurul Onayı: Araştırma, etik kurul onayı gerektirmemektedir
Çıkar Çatışması: Araştırma tek yazarlıdır.	